

RUSÇUKLU MEHMED HAYRÎ'NİN *TÜRKÇE KASİDE-İ BÜRDE ŞERHİ*: HEDİYYE'Sİ ve 19. YÜZYILDA YAZILMIŞ DİĞER *KASİDE-İ BÜRDE ŞERHLERİ**

RUSJUK MEHMED HAYRÎ'S TURKISH COMMENTARY OF QASIDA-I BURDE: HEDİYYE'S AND OTHER COMMENTARIES ON QASIDA-I BÜRDE WRITTEN IN THE 19TH CENTURY

Muhammed Resul İPEK **

ÖZ

İslâmî edebiyat literatüründe Hz. Peygamber için yazılmış birçok eser bulunmaktadır. Bunların en önemlilerinden biri Hz. Peygamber'in beğenip takdir ettiği ve şairine de hırkasını verdiği Ka'b b. Züheyr'in yazdığı kasidedir. *Banet Su'ad* adıyla bilinen eser *Kasîde-i Bürde* ismiyle şöhret bulmuştur. Diğer önemli eser ise Ka'b b. Züheyr'den asırlar sonra İmâm Büsîri tarafından peygamber övgüsünde yazılan *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fî medhi Hayri'l-Beriyye* ismini taşıyan fakat *Kasîde-i Bürde* adıyla şöhret bulan kasidedir. Bu kaside hakkında Osmanlı edebiyat kültüründe manzum veya mensur olmak üzere Arapça, Türkçe ve Farsça birçok şerh, tercüme ve tahmis gibi farklı türlerde neşirler yapılmıştır. Yapılan Türkçe şerhlerin son yüzyıllarda artış gösterdiği görülmektedir. Türkçe olarak yazılan şerhlerden birini de Rusçuklu Mehmed Hayrî kaleme almıştır. *Türkçe Kasîde-i Bürde Şerhi Hediyye* adını taşıyan bu şerh mensur, muhtasar ve mana odaklı bir şerhtir. Bu çalışmada 19. yüzyılda Rusçuklu Mehmed Hayrî tarafından yazılan *Türkçe Kasîde-i Bürde Şerhi Hediyye* isimli şerh ile aynı veya yakın

---

* Bu makale 03.11.2023 tarihinde dergimize gönderilmiş; 03.11.2023 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 15.03.2023 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Bu çalışma, Dr. Öğr. Üyesi Niyazi Adıgüzel danışmanlığında tarafımızca hazırlanan "Rusçuklu Mehmed Hayrî'nin Türkçe Kasîde-i Bürde Şerhi "Hediyye" (İnceleme-Metin-Dizin)" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Makaleye atfı şekli; Muhammed Resul İpek, Rusçuklu Mehmed Hayrî'nin Türkçe Kasîde-i Bürde Şerhi: *Hediyye'si* ve 19. Yüzyılda Yazılmış Diğer *Kasîde-i Bürde Şerhleri*, *Karabük Türkoloji Dergisi*, Cilt/Sayı: 6-2 (2023), Karabük 2023, s. 45-69.

ISSN 2667-7253/e-ISSN 2687-3885, DOI: 107596/katud.31122023.03

** Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, muhammet.resul94@gmail.com , Orcid ID: 0000-0001-6150-3013

dönemde farklı yazarlar tarafından telif edilmiş Türkçe *Kasîde-i Bürde* şerhlerinin tanıtımı yapılacaktır. Kronolojik sıralama ile tanıtımı yapılan eserlerden örnek metinler aktarılacaktır. Aynı kaynak metin hakkında yapılan teliflerin değerlendirilmesi yapılarak ilgili eserlerin benzer ve farklı yönlerine dikkat çekilecektir. Diğer eserlerin özellikle *Hediyye* ile olan benzer ve farklı yönlerine bakılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kasîde-i Bürde, Rusçuklu Mehmed Hayrî, şerh, Hediyye.

ABSTRACT

In Islamic literature, there are many works written for the Prophet. One of the most important of these is the ode written by Ka'b b. Zuhayr, whom the Prophet admired and appreciated, and to whom he gave the poet his sweater. The work, known as Banet Su'ad, became famous as Kasîda al-Burda. The other important work is an ode in praise of the Prophet written centuries after Ka'b b. Zuhayr by İmâm al-Büsîrî, called al-Kawâqib al-Durriyya fî medhi Hayrî al-Bariyya, which became famous as Qasîda al-Burda. This ode was published in Ottoman literary culture in verse or prose, in Arabic, Turkish and Persian, and in different genres such as commentaries, translations and tahmis. It is seen that the number of Turkish commentaries has increased in recent centuries. One of the commentaries written in Turkish was written by Rusçuklu Mehmed Hayrî. This commentary, titled Hediyye, is a prose, brief and meaning-oriented commentary. In this study, we will introduce the commentary titled Turkish Kasîda-i Bürde Şerhi Hediyye written by Rusjuk Mehmed Hayrî in the 19th century and the Turkish Kasîda-i Bürde commentaries written by different authors in the same or close period. Sample texts from the works introduced in chronological order will be presented. The similarities and differences of the related works will be emphasized by evaluating the works on the same source text. The similarities and differences of other works, especially with Hediyye, will be examined.

Keywords: Kasîde-i Bürde, Rusçuklu Mehmed Hayrî, commentary, Hediyye.

Giriş

İslâmî literatür içerisinde Hz. Peygamber için yazılan ve Hz. Peygamber'den övgü alan eserlerden birisi Ka'b b. Zühayr'in (ö. 24/645 [?]) kaleme aldığı *Bânet Sü'ad* adlı kasidedir. Hz. Peygamber'den af dilemek üzere hicretin 9. yılında Medine'de söylenen kaside İslâmî edebiyatın ilk ve en önemli eserlerinden biri olarak kabul görmüştür¹. Hz. Peygamber'in, Ka'b b. Zühayr'e hırkasını (bürdesini) hediye etmesinden dolayı söz konusu kaside *Kasîde-i Bürde* adıyla meşhur olmuştur. Hz. Peygamber'in kasideyi beğenip takdir etmesi ve şairini ödüllendirmesi dolayısıyla da eser İslam âleminde itibar görmüş,

¹ Ömer Said Güler, *Kıl Şefâat yâ Resûlallâh Hudâ Affeylesin Osmanlı'nın Bürde Şerhleri I*, İstanbul 2022, s. 9.

meclislerde okunmuş, bela ve musibetlerden korunmak amacıyla da zikir haline gelmiş ve kasideyi kaynak olarak manzum veya mensur olmak üzere şerh, tercüme, tahmis gibi eserler yazılmıştır². Ka'b b. Züheyr'in bu kasidesinden asırlar sonra İmâm Bûsîrî tarafından Hz. Peygamber için yeni bir kaside telif edilmiştir. İmâm Bûsîrî'nin (ö. 695/1296 [?]) asıl adı *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fi Medhi Hayri'l-Beriyye* olan eserinin de şairin yakalanmış olduğu hastalıklardan kurtulmasına, halk arasında bazı hastalıkların tedavisine vesile olduğuna ve farklı sıkıntıların çözülmesine yardımcı olduğuna inanılmaktadır. Bu durumdan dolayı İmâm Bûsîrî'nin kasidesi de *Kasîde-i Bürde* ismiyle İslâm literatüründe meşhur olmuştur. Bu iki manzume İslâmî edebiyat tarihinin en çok rağbet gören iki kasidesi olarak literatürde yer edinmiştir. İmâm Bûsîrî'nin kasidesi için halk arasında zikredilen durumlardan dolayı da “bür'e”, “bürde”, “büreyde” ve “bürîde” gibi farklı adlandırılmaların var olduğu bilinmektedir³.

Klasik Türk edebiyatında Türkçe şerh geleneğinin yaygınlaşması 16. yüzyılda gerçekleşse de söz konusu yüzyıldan önce de şerh adı altında yazılmış eserlerin var olduğu bilinmektedir. Türkçe şerh geleneğinin ilk ürünlerini 14. yüzyılda ortaya konulduğu bilinmekle beraber 15. yüzyılda şerh adı altında yazılan eserlerin sayısında bir artış olduğu görülmektedir. 16. yüzyılda Türkçe şerh yazılan metinlerin alanı genişlediği gibi şârih sayısında da önceki dönemlere göre bir artış gerçekleşmiştir. Söz konusu yüzyılda edebi metinlerin yanı sıra kelimeler, tecvid, kıraat, hadis, lügat, gramer ve tıp gibi ilim alanlarındaki metinler de şerh edilmiştir. *Kasîde-i Bürde*'nin Türkçe şerhleri de 16. yüzyılda ortaya konulmuştur. 16. yüzyılda yaygınlaşıp klasikleşmeye başlayan Türkçe şerhler 17. yüzyılda daha geniş bir alandaki metinler etrafında ve sayıca daha çok şârih tarafından varlığını sürdürmeye devam etmiştir. 16. yüzyılda başlayan Türkçe *Kasîde-i Bürde* şerhleri 17. yüzyılda Yahyâ b. Abdullâh, Mustafâ b. Ahmed Bosnevî tarafından mensur; Rızâ'î mahlaslı Seyyid Hasan b. Abdurrahman Aksarayî (ö. 1669) tarafından da manzum bir şekilde devam ettirilmiştir. 18. yüzyıl ise hem edebi metin hem de edebiyat dışı metinler üzerine yapılan şerh faaliyetlerinin sayı bakımından en fazla olduğu yüzyıl olarak kabul edilmektedir ve *Kasîde-i Bürde* şârihleri olarak bu yüzyılda Şeyh Abdullâh b. Şeyh Ahmed (ö.1728), Mekkî Mehmed Efendi İstanbulî (ö.1797), Muhammed b. Feyzullâh (ö. 1806'dan sonra) gibi isimler karşımıza çıkmaktadır⁴. 19. yüzyılda da şerh

² Ka'b b. Züheyr'in *Kasîde-i Bürde*'si hakkında yapılmış çalışmalar için bk. Ömer Said Güler, *Ka'b B. Züheyr'in Kasîde-i Bürde'sine Osmanlı Döneminde Yazılan Türkçe Şerhler (Karşılaştırmalı İnceleme – Üsküdarî Ahmed Efendi, Abdurrahman Abdî Paşa ve İsmâüddin Efendi Şerhlerinin Tenkitli Neşirleri)*, İstanbul Medeniyet Üniversitesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2021.

³ Ruşçuklu Mehmed Hayrî, *Türkçe Kasîde-i Bürde Şerhi: Hediyye*, İstanbul 1881-82, s. 8.

⁴ Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2011, s. 41-51.

faaliyetlerinin sayıca azalsa da devam ettiği bilinmektedir. Bu yüzyılda Kasîde-i Bürde şerhi yazan şârihler olarak Rusçuklu Mehmed Hayrî, Osman Tevfik, Âbidîn Paşa, Kayacığî Süleyman Efendi ve Hâfız Muhammed Ziyâüddin Türkzâde gibi isimleri zikretmek mümkündür.

Kasîde-i Bürde, Türk edebiyatında hakkında manzum ve mensur olarak birçok şerh veya tercüme eser telif edilen metinlerden birisi haline gelmiştir. *Kasîde-i Bürde* şerhleri muhteva açısından üç farklı gruba ayrılır. İlk dönemlerde yapılan çalışmaların kısa ve veciz açıklamalardan oluştuğu görülmektedir. İlerleyen dönemlerde ise şârihler muhtevayı genişleterek orta hacimde şerhler kaleme almışlardır. Bununla beraber farklı ihtiyaçlar üzerine yoğunlaştırılmış şerhler de karşımıza çıkmaktadır. İlk dönem şârihleri bazı gramatik bilgiler vererek beytin anlamını özetleyen kısa şerhler yazmışlardır. İkinci grup şârihler, eserlerinde kelimelerin gramer yapılarını ve sözlük anlamlarını açıklayarak beyitleri geniş bir şekilde şerh etmişlerdir. Geniş şerhlerde ise kelimelerin gramer yapıları ve sözlük anlamlarının yanı sıra şârihlerin, eğitimlerine ve bilgi birikimlerine göre konuyu uzun uzadıya yorumlayarak belirli yönlere ağırlık verdiği görülmektedir⁵.

Kasîde hakkında yapılan şerh faaliyetlerinin ilk dönemlerden 19. yüzyıla kadar genellikle Arapça olarak kaleme alındığı görülmektedir. Kaynak metni Arapça olan bu eserin Osmanlı sahasında yapılan şerh faaliyetlerinin bir bölümünün yine Arapça olması halkın belli kesiminin kasideden fayda sağlayamamasına neden olmuştur. 16. yüzyıldan itibaren kasidenin Türkçe manzum tercümelerinin yanı sıra Türkçe şerhleri de görülmeye başlamıştır. Bununla beraber Osmanlı döneminde zikredilen yüzyıldan itibaren *Kasîde-i Bürde* hakkında yapılan Türkçe şerh ve tercümelerin sayısında artış görüldüğü bilinmektedir⁶. Şârihler, telif ettikleri şerh veya tercümelerinde kasidenin faziletlerini, anlaşılamayan manalarının kolayca bilinmesi ve kasidenin manevi değerinden bir nebze de olsa istifade etmek gibi sebeplerden dolayı söz konusu faaliyetlere giriştiklerini eserlerinin sebab-i telif kısımlarında dile getirmektedirler.

19. yüzyılda *Kasîde-i Bürde* hakkında şerh yazanlar arasında Rusçuklu Mehmed Hayrî, Âbidîn Paşa (ö. 1906), Muhammed Feyzullâh, Osman Tevfik, Muhammed Fevzî (ö. 1900) gibi isimler zikredilebilir. Aynı dönemlerde yazılmış

⁵ Bünyamin Ayçiçeği, “Büsîri (ö. 696/1297?)’nin Kasîdetü’l-Bürde’sinin Diyarbakırlı Mehmed Said Paşa (ö. 1308/1892) tarafından yapılan mensur ve manzum tercümesi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 15, İstanbul 2015, s. 27-102.

⁶ İmâm Büsîri’nin *Kasîde-i Bürde*’si hakkında yazılmış Türkçe eserler için bk.: Ebubekir Sıddık Şahin, *Kasîde-i Bürde*’nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 1997); Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği* (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2011), s. 586-621.; Bahattin Kahraman, “Büsîri’nin Kasîde-i Bürde’si Etrafında Yazılmış Türkçe Eserler”, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi* 0/6 (1991): 167-174.

şerhlere bakıldığı zaman bu eserlerin bazı yönlerden birbirine benzer olduğu ve bazı açılardan ise birbirinden farklılık arz ettiği görülmektedir. Bu çalışmada tarafımızca yüksek lisans tezi olarak hazırlanan Rusçuklu Mehmed Hayrî'nin *Türkçe Kasîde-i Bürde Şerhi Hediye* isimli şerhi ve yazıldığı dönem olan 19. yüzyıldaki diğer *Kasîde-i Bürde* şerhleri tanıtılacaktır. İlk olarak Mehmed Hayrî'nin şerhi hakkında bilgiler aktarılacaktır. Daha sonra aynı yüzyılda yazılmış olan ve kütüphanelerden nüshaları tespit edilen şerhler hakkında bilgi verilecektir.

Kasîde-i Bürde hakkında telif edilmiş eserlerin birbiriyle karşılaştırılması şeklinde yapılmış olan bazı akademik çalışmalar vardır. Bu çalışmalardan biri Haşim Keskinsoy tarafından hazırlanmış olan “Mekki ve Nahifi”nin *Kasîde-i Bürde Tahmisleri (Tenkitli Metin-İnceleme)*” isimli yüksek lisans tezidir. Adı geçen çalışmada Mekki ve Nahifi tarafından yazılmış olan *Kasîde-i Bürde* tahmislerinin mukayesesi yapılmıştır⁷. Benzer şekilde hazırlanmış olan bir diğer çalışma ise Bahattin Kahraman’ın *Le’âli ve Abdurrahîm Karahisârî’nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümeleri* başlıklı çalışmasıdır. Bu makalede ise Le’âli ve Abdurrahîm Karahisârî tarafından telif edilmiş manzum *Kasîde-i Bürde* tercümelerinin mukayesesi ortaya konulmuştur⁸. Bürde metinlerinin mukayesesi şeklinde hazırlanmış olan bir diğer çalışma Fatma İmamoğlu’nun “Kemâlpaşazâde, Şemseddîn Sivâsî, Abdurrahîm Karahisârî, Esâsî ve Le’âli’ye Ait Manzum Kasîde-i Bürde Tercümelerinin Karşılaştırılarak İncelenmesi” adlı makalesidir. Çalışmada adı geçen müelliflerin tercümeleri İmam Busiri’nin bürde metniyle nazım biçimi, vezin ve kafiye açılarından mukayese edilmiştir. Ardından kasidenin ilk on beyti verilerek yapılmış tercümelerin genel anlamı, kaynak metindeki kelimelere anlam verme şekli ve şiirsellikleri açılarından da bir karşılaştırılması ortaya konulmaya çalışılmıştır⁹. *Kasîde-i Bürde* şerhlerinin karşılaştırılmasıyla alakalı hazırlanan bir diğer çalışma Bünyamin Ayçiçeği’nin “Necîb Efendi’nin *Kasîde-i Bürde Şerhi Muhtasar Tevessül İnceleme-Tevessül’le Karşılaştırma-Metin*” adlı kitabıdır. Ayçiçeği, Mehmed Mekkî

⁷ Haşim Keskinsoy, *Mekki ve Nahifi’nin Kasîde-i Bürde tahmisleri (tenkitli metin-inceleme)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 2011.

⁸ Bahattin Kahraman, “Le’âli ve Abdurrahîm Karahisârî’nin manzum *Kasîde-i Bürde* tercümeleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 4, Konya Aralık 1997, s. 57-106.

⁹ Fatma İmamoğlu, “Kemâlpaşazâde, Şemseddîn Sivâsî, Abdurrahîm Karahisârî, Esâsî ve Le’âli’ye ait manzum *Kasîde-i Bürde* tercümelerinin karşılaştırılarak incelenmesi”, *International Journal of Filologia* 4, Aralık 2020, s. 90-123.

Efendi'nin *Te vessül*'ü ile Necîb Efendi'nin *Muhtasar Te vessül*'ünü şerh metotları ve mahsul-i beyt bölümleri açısından mukayese etmiştir¹⁰.

Ruşçuklu Mehmed Hayrî, *Türkçe Kasîde-i Bürde Şerhi Hediye*

Kasîde-i Bürde hakkında şerh yazan Rusçuklu Mehmed Hayrî, 30 Eylül 1855'te Rusçuk'ta dünyaya gelmiş son dönem Osmanlı âlimlerinden biridir. Mutasarrıflık, mektupçu kalemligi, başkâtiplik, muallimlik vs. gibi görevlerde bulunmuştur. Bunun yanı sıra yaşadığı dönemin basın-yayın dünyasında tanınan bir şahsiyettir. Muallim Naci ile *Sühâ* adında bir dergi çıkarmış ve Halid Ziya Uşaklıgil'in *Hizmet Gazetesi*'ni çıkarmasına yardımcı olmuştur. Mehmed Hayrî'nin ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber 1909 yılı sonrasında olduğunu ifade etmek mümkündür¹¹.

Mehmed Hayrî'nin *Türkçe Kasîde-i Bürde Şerhi Hediye* adlı eseri H. 1299/M. 1881-82 yılında İstanbul'da Mahmud Bey Matbaası'nda neşredilmiştir. Mensur bir şerh olan eser, 151 sayfadan oluşmaktadır. Eserin sonunda Mehmed Hayrî tarafından yazılmış olan 46 beyitlik bir naat yer almaktadır. Mehmed Hayrî, telif ettiği *Kasîde-i Bürde* şerhini, sonrasında yayınlıyacağı eserlerine hayırlı bir başlangıç olması maksadıyla kaleme aldığını ifade etmiştir. Farklı şerhlerden faydalandığı bazı husus ve bilgileri bir araya getirip şerhini tamamlamıştır. Kaleme aldığı esere de "*Hediye*" adını verdiğini belirtmiştir. Mehmed Hayrî, şerhi yazmadaki asıl amacının ise Hz. Peygamber'i öven bu şiiri Arapça bilmeyen din kardeşlerine arz etmek olduğunu söyler. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'e bu eseri sunarak ondan şefaatte bulunmasını talep eder¹².

Mehmed Hayrî, sebep-i telifi açıkladıktan sonra İmâm Bûsîrî'nin hayatı hakkında bilgiler aktarır. Ardından kasidenin yazılma hikayesini aktararak kasidenin isimlendirilmesi ile ilgili farklı görüşleri zikreder. Kasidenin okunacağı esnada dikkat edilmesi gereken hususlara da değinmiştir¹³.

Mehmed Hayrî'nin eseri, aynı kaside üzerine yazılmış bazı hacimli şerhlere göre nispeten daha muhtasar bir şerhtir. Mehmet Hayrî'nin, Arapça bilmeyenlerin kasideden istifadesine katkı sağlamak adına şerhini yazdığını ve telif etmiş olduğu eserin ne çok uzun ne de çok muhtasar bir şerh hüviyeti taşıdığını ifade etmek mümkündür. Mehmed Hayrî, şerh edeceği her beyti kelime veya kelime grubuna ayırarak onların anlamlarını vermiştir. Bunun ardından ise "mefhûm-ı beyt" başlığıyla beytin şerhini kurallı cümleler halinde toplu bir şekilde ifade etmiştir. Eserin haşiyesinde kimi beyitlerin faziletleri ve hangi

¹⁰ Bünyamin Ayçiçeği, *Necîb Efendi'nin Kasîde-i Bürde Şerhi Muhtasar Te vessül inceleme-Te vessül'le karşılaştırma-metin*, DBY Yayınları, İstanbul 2020.

¹¹ Muhammed Resul İpek, *Ruşçuklu Mehmed Hayrî'nin Türkçe Kasîde-i Bürde Şerhi "Hediye" (inceleme-metin-dizin)*, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırklareli 2021, s. 29-32.

¹² Muhammed Resul İpek, a.g.e., s. 44-46.

¹³ Rusçuklu Mehmed Hayrî, a.g.e., s. 6-11.

hastalıklara şifa vesilesi olacağı gibi *Kasîde-i Bürde*'nin havassına dair bilgiler verilmiştir. Haşiyede aktarılan bilgiler ise Abdüsselâm el-Merrâkuşî (ö.?) veya Harpûtî'nin (ö. 1882) eserlerinden alıntılanmıştır. Alıntılanan kısmın hangi eserde yer aldığına dair bilgi de müellifin adı zikredilerek belirtilmiştir¹⁴. Bu bilgilerin müellif tarafından haşiyeye taşınmış olması hakkında açıkça bir ifade bulunmamaktadır. Bu yüzden söz konusu bilgilerin haşiyeye matbaa sürecinde de esere dahil edilmiş olabileceği düşünülebilir.

Mehmed Hayrî, şerh esnasında kelimelerin belagat açısından veya irap bakımından tahlillerine hiç yer vermemiştir. Sadık Yazar usullerine göre şerh türlerinden bahsederken aktarıma dayalı şerhlerden bahseder¹⁵. Yazar'ın bahsettiği usullere göre Mehmed Hayrî'nin şerhinin aktarıma dayalı bir şerh olup kaynak metnin anlamını erek dile aktarmayı öncelediğini ifade etmek mümkündür. Şerh boyunca anlamın sarîh olarak verildiği bir yöntem takip etmiştir. Bu sebeple kasidenin anlama dayalı şerhini yaptığını ifade edebiliriz. Atabey Kılıç, şerhlerle alakalı yapmış olduğu tasnifte şerh metoduna göre şerhleri geleneksel şerh, hall-i müşkilât ve benzeri veya tercümeğe yakın şerhler, modern şerh olarak üç kısma ayırmaktadır¹⁶. Kılıç'ın yaptığı bu tasnife göre Mehmed Hayrî'nin *Hediyye*'sinin geleneksel şerh metoduyla şerh edildiğini söyleyebiliriz. Yine Kılıç'ın tasnifine göre *Hediyye*'nin şerh edilen eserin manzum ya da mensur oluşuna göre manzum bir eser şerhi, şerh edilen eserin diline göre Arapça eser şerhi, şerh edilen eserin muhtevasına göre edebi şerh olduğunu dile getirmek mümkündür.

Mehmed Hayrî'nin kasideyi şerh etme yöntemini aşağıda verilen örnek beyit üzerinden göstermek mümkündür:

أَعْيَا الْوَرَى فَهَمْ مَعْنَاهُ فَلَيْسَ بَرَى
”فِي الْقُرْبِ وَالْبُعْدِ فِيهِ غَيْرُ مُنْفَجَمِ“

فَلَيْسَ بَرَى o Nebî'nin hakikat-i hâlini keşf etmek 'aciz eyledi أَعْيَا الْوَرَى halkı imdi görünür olmadı ve olmaz فِي الْقُرْبِ وَالْبُعْدِ فِيهِ peygambere yakın ve uzak olanlar içinde keşf-i hakikat edemeyip 'aciz ile sükût eden âdemden başka kimse.

Mefhûm-ı Beyt: Zât-ı Hazret-i Risâlet-penâhî'de tecellî eden kemâlât-ı ma'nevîyye ve nübüvvet bir kenz-i hafîdir ki dürer-i hakâyıkını keşf ile ana takdîr-i behâ vü kıymet etmek husûsunda halk kâmilin 'âciz ve mütehayyir oldukları cihetle Nebîyy-i müşarünileyhin gerek kurb ve gerek bu'dunda bulunanlar içinde işbu nükât ve hakâyık keşfe takarrub eden bile bulunmayup keşf-i hakîkate sa'y edenlerin herhangiisine 'atf-ı nazar olursa 'aciz ile sükûtdan başka bir şey görünmez¹⁷.”

¹⁴ Ruşçuklu Mehmed Hayrî, a.g.e., s. 17.

¹⁵ Sadık Yazar, a.g.e., s. 62-65.

¹⁶ Atabey Kılıç, “Dağılmış İncileri Toplamak Şerh Tasnifi Denemesi”, *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu*, vol.1, İstanbul 2007, s. 363-369.

¹⁷ Ruşçuklu Mehmed Hayrî, a.g.e., s. 52-53.

Görüldüğü üzere Mehmed Hayrî, kasideyi şerh ederken ilk olarak beyitteki lafızların manalarını parça parça ifade etmektedir. Lakin lafızların belagat, irap ve hangi türe dahil olduklarına dair herhangi bir bilgi vermemektedir. Sonrasında “mefhûm-ı beyt” başlığı altında parça parça ifade etmiş olduğu lafızların anlamlarını düzenli ve kurallı cümleler halinde toplu bir şekilde şerh etmektedir. Toplu mananın verildiği mefhûm-ı beyt kısımlarında bazı beyitlerin şerhleri belli noktalardan ön plana çıkarılarak daha geniş bir biçimde ifade edilmektedir. Mehmed Hayrî'nin, tamamen mana odaklı bir şerh yaptığını söylemek mümkündür. Bunun dışında *Kasîde-i Bürde* şerhleri, popüler neşirler ve ilmî neşirler olarak tasnif edilebilir. Özellikle manaya dayalı yapılmış olan şerhlerin daha ziyade popüler bir mahiyet taşıdıkları ifade edilebilir. Gramer, irap ve belagat odaklı yapılan şerhlerin ise ilmî bir mahiyete sahip oldukları görülmektedir.

19. Yüzyılda Yazılmış Diğer *Kasîde-i Bürde* Şerhleri

Çalışmanın bu kısmında 19. yüzyılda telif edilmiş olan *Kasîde-i Bürde* şerhleri kronolojik şekilde isimleri zikredilerek kısa bir tanıtım yapılmaya çalışılacaktır. Eserler hakkında bilgi verildikten sonra şerhte takip edilen yöntemi göstermek amacıyla her eserden bir beytin şerh örneği verilecektir. Ardından tanıtım yapılan eserin Rusçuklu Mehmed Hayrî'nin *Türkçe Kasîde-i Bürde Şerhi Hediye* ile olan benzer ve farklı yönlerine değinilmeye çalışılacaktır.

Muhammed b. Feyzullâh, *Şerh-i Kasîde-i Bürde*

Kasîde-i Bürde'ye yapılan 19. yüzyıl şerhlerinden bir diğeri Muhammed b. Feyzullâh'ın (ö. 1816) kaleme almış olduğu şerhtir. Ebubekir Sıddık Şahin, çalışmasında bu eserden bahsederek Muhammed b. Feyzullâh'ın 1816 yılında vefat ettiğini ifade etmektedir¹⁸. Sadık Yazar da çalışmasında bu eserden bahsederken eserin Mehmed b. Fazlullâh adında bir zata ait olduğunu ve 1806 yılından sonra vefat ettiğini ifade etmektedir. Ayrıca eserin bir nüshasının Sermet Çifter Kütüphanesinde 561 demirbaş numarası ile kayıtlı olduğuna da dikkat çekmektedir¹⁹. Temin edilen nüshalar üzerinden yapılan karşılaştırmada bahsi geçen eserin Muhammed b. Feyzullâh'a ait olduğu ve eserde de müellifin adının bu şekilde geçtiği tespit edilmiştir.

Muhammed b. Feyzullâh, mukaddime kısmında Hz. Peygamber övgüsü yaptıktan sonra İmâm Bûsîrî'nin hayatı ve eserini yazma hikayesi hakkında bilgiler vermiştir. Mukaddimedede eserini, zamanın geçerli olan dil anlayışına göre yazdığını belirtmiştir. Bu şerhi güzel söz söyleme yeteneğini göstermek amacıyla kaleme almadığını vurgulayan şârih, tek arzusunun Hz. Peygamber'in yüce dergâhına intisap etmekten ibaret olduğunu ifade etmiştir. Ardından kasideyi on bölüme ayırarak bölümlerin konularını açıklamıştır. Eserin hatime kısmında “bâ

¹⁸ Ebubekir Sıddık Şahin, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümelere*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1997, s. 85-86.

¹⁹ Sadık Yazar, a.g.e., s. 599-600.

ümîd-i hüsn-i hâtıme" ifadesiyle eserin H. 1221/M. 1806-07 tarihinde bittiğine dair bir tarih düşürülmüştür. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Pertev Paşa 246'da kayıtlı nüsha, Ahmed Hamîd adındaki bir zat tarafından H. 1227/M. 1812-13 yılında istinsah edilmiştir. İstinsah tarihi belli olmayan Sermet Çifter 561 numaralı nüsha ise Şeyh Ahmed b. Mehmed adındaki bir zat tarafından yazılmıştır.

Muhammed b. Feyzullâh, şerhte ilk önce beyitteki ibareleri belagatin bedî' subesindeki sanatlar açısından incelemiştir. Kelimeler; okunuşları, hangi kelime türüne ait oldukları ve lügat anlamları bakımından tahlil edilmiştir. Daha sonra beytin ifade ettiği anlam verilip şairin kastettiği asıl mazmun ve manalar açıklanmıştır. Kasidenin bazı beyitleri birbiriyle bağlantılı olduğu için her beytin anlamı kısaca ifade edildikten sonra elde edilen anlam birlikte verilmiştir. Kelimelerin tahlilinden sonra "mefhûm-ı beyt" başlığı altında şerh edilen beytin genişçe tercümesi yapılmıştır. Şârih, beyitte ele alınan konuyu Farsça ve Türkçe beyitlerden örneklerle genişletip ifade edilmek istenen asıl anlam ve anlamdaki incelikler göz önüne koymaya çalışır. Eserde beyitler aynı uzunlukta şerh edilmez; bazı beyitlerin şerhi birkaç sayfa devam ederken bazıları ise yarım sayfa içinde kısaca şerh edilir²⁰.

Muhammed b. Feyzullâh'ın bir beyte yaptığı şerh şu şekildedir:

أَمْ هَبَّتِ الرِّيحُ مِنْ تَلْعَاءِ كَاطِمَةٍ
وَأَوْمَضَ الْبُرْقُ فِي الظُّلْمَاءِ مِنْ اِضْمِ

Harf-i 'âtıfa olan اَمْ ile hebbet kelimesini beyt-i sâlifü'l-beyândaki تَنْكُرُ üzerine 'atf ederler. Beyt-i sâbıkda eşk-i çeşmi hûn-âlûd etmenin sebab-i bâtımdan su'âl buyurup bu beytte dahi zâhîriden su'âl ederek vücûd-ı hubûb-ı rîh sebab-i zâhîridür, تَنْكُرُ misillü emr-i ma'nevî degüldür. Mutekellim emreyn beyninde tereddüd etmekle sebab-i bukâ tezekkür midür hubûb-ı rîh midür bi-'aynihî bilmediğiçün tecâhülen اَمْ ile su'âl ederler. Bu sûret اَمْ muttasıla olduğuna binâdur. اَمْ münkatı'a olur ise اَمْ min hubûbi'r-rîh demek olur. هَبَّتِ الرِّيحُ ma'nâ-yı masdar-ı tahayyül olunarak rûzgâr esmekdür. تَلْعَاءِ cânib-i kâzime Medîne-i Münevvere'nün ismidür. وَأَوْمَضَ الْبُرْقُ leme'ânü'l-berk dimekdür. الظُّلْمَاءِ zulmetden ezlamünün mü'ennesidür. اِضْمِ kesri'l-hemze Medîne-i Münevvere'ye karîb bir vâdînün ismidir. Şahs-ı mücerred ve hayâl olunan nefse hitâb idüp buyurur ki kan ile gözyaşımı karışdırdın ve didelerinden rîzân eyledin. Cân cânân hasretiyle hâsıl olan vecd u istilzâz hâlet-i 'aşkdan îsâle-i eşk-i hûn-âlûd eyleyen 'âşık bu derecede kanlı gözyaşına sebab Zî-selem nâm pür-irtiyâhda geşt ü güzâr iden ehîbbâ ve yâr-ı vefâkârı yâd edip tezekkürden midir, yohsa efdalu mine'ş-şu'arâ olan türâb-ı türbe-i mu'attar ya'nî Medîne-i Münevvere tarafından vezîde-i revâiyih-i tayyibe ve şemûm-i kûy-ı cân u cânânı sana îsâl eylediğinden midir, yohsa karanlık gecede Medîne-i Münevvere civârından vâkı' İzam cânibinden şimşek çakar gibi leme'ân eden nûr-ı berk-i 'âşk-ı Muhammed hâne-i cânâ isâbet eylediğinden midir. Bu emirlerden kangısı kanlu gözyaşlarını dökmege sebab oldı? Bi-'aynihî ma'lûmum olmadıği ecilden sebeblerini su'âl ederim demektir. اَمْ muttasıla

²⁰ Ebubekir Sıddık Şahin, a.g.e., s. 85-86.

olduğu cihetle sebab-i bükâyı su'âl olup 'ayn-ı bükâdan su'âl degüldür gûyâ cânib-i Cenâb-ı Habîb-i Hudâ'dan vezân olan nesîm-i rikkat-hîz-i hasret bir derecede gözyaşını irâka ettiği kabâ-yı sad-çâk-ı firkat şafak-gün olup

Beýt: Bir mehin mihriyle kim dâmenin gülgün bilir

Hâk-i akdâmında kuhl-ı dîdeyi pür-hûn bilir

müfâdınca mahbûb-ı Hudâ aleyhi's-selâm vuslatından dûri-i sûri ve müfârekat-ı zarûri mülâsebesiyle eşk-rîz-i hasret olduklarını beyân buyurmuş olur²¹."

el-Hâc Muhammed Fevzî b. el-Hâc Ahmed, *Miftâhu'n-Necât*

19. yüzyılda kaleme alınan *Kasîde-i Bürde* şerhlerinden biri Muhammed Fevzî'nin (ö. 1900) Arapça, Farsça ve Türkçe tahmisle beraber telif etmiş olduğu *Miftâhu'n-Necât* adlı eserdir. Muhammed Fevzî, tahmis ve şerhini içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtulmak amacıyla kaleme aldığını ifade etmiştir. Ayrıca İmam Bûsîrî'nin de yazmış olduğu bu kaside sayesinde hastalıklarından kurtulduğunu hatırlatmıştır. Kasideye Arapça, Farsça ve Türkçe olarak üç dilde de tahmis yazdığını ve her beytin sonunda ise Türkçe olarak o beytin elde edilen manalarını şerh edip açıkladığını dile getirmiştir. Kaleme almış olduğu bu esere de *Miftâhu'n-Necât fî Teslîsi'l-Lugât ve Tahmîsi'l-Kasîdeti'l-Bürûdeti li-Medhi Seyyidi's-Sâdât* adını verdiğini belirtmiştir. Eserin sonunda Muhammed Fevzî tarafından düşürülen tarihe göre eser H. 1273/M. 1856-57 yılında yazılmıştır. Eserin taş baskısı ise sonunda yer alan bilgiye göre H.1284/M. 1867-68 yılında Mustafa Nazîf'in hattıyla el-Hâc Muharrem Efendi'nin tezgahında yapılmıştır²².

Muhammed Fevzî, *Kasîde-i Bürde* vezninin bahr-ı basit olduğunu ve bu durumun Arapça şiirler için uygun düşse de Farsça ve Türkçe şiirler için pek elverişli olmadığını belirtmiştir. Kasideye Farsça tahmislerin olup olmadığını bilmediğini ve kendisinin böyle bir tahmis görmediğini ifade eden şârih, ancak Türkçe tahmislerin var olduğuna dikkat çekmiştir. Türkçe tahmislerin de genellikle bahr-ı basite yakındır denilerek müctess-i mahbun vezinlerinde yazıldığını söylemiştir. Yazdığı eserin bahr-ı basit olup ve tahmiste Bûsîrî'nin beytinin üst tarafıymış gibi olmasını dikkate alarak böyle bir tercihte bulunduğunu aktarmıştır.

Muhammed Fevzî'nin Arapça ve Farsça tahmisleri yan yana gelecek şekilde yazılmıştır. Bu durumun bir karışıklığa sebep olmasını önlemek amacıyla da tahmislerin başladığı ilk sayfada derkenara "tenbîh" başlığıyla bir kayıt düşürülmüştür. Derkenarda şunlar yazmaktadır:

"Tenbîh

²¹ Muhammed b. Feyzullâh, *Şerh-i Kasîde-i Bürde*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Pertev Paşa, 246, vr. 12b-13a.

²² el-Hâc Muhammed Fevzî b. el-Hâc Ahmed, *Miftâhu'n-necât fî teslîsi'l-lugât ve tahmîsi'l-kasîdeti'l-bürûdeti li-medhi seyidi's-sâdât*. el-Hac Muharrem Efendi Matbaası, İstanbul 1866-67.

Şuna dikkat buyurula ki Arabî tahmîs ile Fârisî tahmîsin mısra'ları birbirlerine karşı yazıldığından Arabî'den bir mısra okunup ardınca sırası üzere Fârisî'den de bir mısra okunacak zannolunmaya. Belki evvelen tekmîlen üç mısra Arabî tahmîs, ardınca nefis-i kasîde beyti kâmilen kırâ'at buyurula. Ba' dehu Fârisî de bu tertîb üzere, yine Türkî de bu tertip üzerine kırâ'at buyurula. Zîrâ her birerlerinin lugat ve istılâhları ayrı ayrı olduğu gibi me'âlleri de başka başka olarak tahmîsât-ı selâse-i mütenevvî'adır²³."

Muhammed Fevzî'nin, eserinde bir beyte yaptığı tahmis ve şerh şu şekildedir:

Arapça

إِنَّ الْحَبِيبَ بِطَوْفِ الْحَبِّ طَوَّقَنِي
أَسَمَّ رِيحَ الْوَصَالِ ثُمَّ قَارَقَنِي
فَالْعِسْقُ يَا سَيِّدِي بِالنَّارِ أَحْرَقَنِي²⁴
نَعَمَ سَرَى طَيْفٍ مِنْ أَهْوَى قَارَقَنِي
وَالْحُبُّ يَغْتَرِضُ اللَّذَاتِ بِالْأَلَمِ

Farsça

چنان دانستی عشقم بكل بدنی
که هر زمان همدمی گویا که پیش منی
تشبیه چنین کنمت بر آب چون روغنی²⁵
نعم سرى طيف من اهوى قارقنى
والحُبُّ يَغْتَرِضُ اللَّذَاتِ بِالْأَلَمِ

Ketm itmeyüp bu dilin sırrın diyem ki seni

Rûz u şebân hâbdan kıldı cüdâ o beni

Tenimde tâb u kanı çeşmimde âb u kanı

Ne'am serâ tayfu men ehvâ fe'errakani

Ve'l-hubbu ye'terizu'l-lezzâti bi'l-elemi

Âhir-i beyitte olan elem lafzen ve ma'nen keder gibidir ya'nî sâhib-i kasîde buyururlar ki benim 'aşkı inkârımı inanmadın artık ben de izhâr eyleyüp haber vereyim evet benim sevdiğim Hazret-i Resûlullah'ın hayâlî gece karşımda yürüyüp beni uyandırdı zîrâ muhabbet ok ile 'âşkın lezzetlerini helâk eyler ya'nî râhat ve ârâmını giderir²⁶."

Muhammed Fevzî, kasidenin sonunda okunmak için Arapça bir münacat yazmıştır. Bunun yanı sıra tahmisin bitişine dair de cevherî tarih düşürmüştür:

"Ben öyleyse dü cevherler alup târîh diyem hamden

Ki tahmîs lutf-i Hak ile bu encâma resîd oldu"

Tarih beyti hesaplandığında ise H. 1273/M. 1856-57 tarihi elde edilmektedir.

²³ Muhammed Fevzî, a.g.e., s. 6.

²⁴ Sevgili beni sevgi sahtyla dolaştırdı. Kavuşma rüzgârını koklayıp ardından beni terk etti. Ey efendim! Aşk beni ateşle yaktı.

²⁵ Nitekim aşkımin bir gül bedenliye olduğunu bildin. Sen daima sanki benim önümde olan bir dostsun. Seni su üstünde duran yağa benzetiyorum.

²⁶ Muhammed Fevzî, a.g.e., s. 9.

Eserde tahmis ön plana çıkmakla beraber yazılan şerhler kısadır. Muhammed Fevzi'nin eseri hakkında yayımlanmış bir makale bulunmaktadır²⁷.

Kayacıġi Süleyman Efendi, *Türkçe Kasîde-i Bürde Şerhi*

Kayacıġi Süleyman Efendi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Kayacıġi'nin şerhi, mensur muhtasar bir şerhtir. Şerhte beyitlerin açıklaması kırık mana şeklinde yapılmıştır. Eserin telif tarihi tam olarak bilinmemektedir. Eser, 1299/1881-82 yılında İstanbul'da Es'ad Efendi tarafından basılmıştır. Başında yer alan açıklamaya göre eserin müellifi Kayacıġi Süleyman Efendi'dir. Fakat mürettep olmayan eserin Es'ad Efendi tarafından beyit sırasına göre yeniden düzenlenip tertip edildiği ve bu şekilde bastırıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca eserin gerek ilim talebelerine ve gerek kasidenin diğer meziyetlerine ulaşma arzusunda bulunan kişilere bir hizmet olması amacıyla basıldığı belirtilmiştir²⁸.

Kayacıġi'nin şerhinde irap, kelime tahlili, belagat incelemesi gibi detaylar ve açıklayıcı bilgiler yer almamaktadır. Bazı beyitlerin şerhi diğer beyitlere göre daha fazla uzunluk gösterebilmektedir. Kasidenin orijinal beyitleri harekeli bir şekilde verilmiştir. Ardından beyitte yer alan kelime veya kelime grubu parantez içerisinde tekrar yazılarak söz konusu kısmın yalnızca anlamı dile getirilmiştir. Kelime veya kelime grupları bazen de bir soruya verilen cevap şeklinde ifade edilmiştir. Bu yönüyle Kayacıġi'nin şerhi, Mehmed Hayri'nin *Hediye*'si ve Abidin Paşa şerhinin "ma'nâ-yı elfâz" bölümüyle benzerlik göstermektedir. İrap, kelime tahlili ve belagat incelemesinin olmaması açısından da yine *Hediye* ile benzerlik taşıdığını söylemek mümkündür.

Kayacıġi'nin *Kasîde-i Bürde*'nin birinci beytine yapmış olduğu şerh şu şekildedir:

أَمِنْ تَدَكَّرَ جِوْرَانِ بَدِي سَلْمٍ
مَرْجَتْ دَمْعًا جَرَى مِنْ مُقَلَّةِ بَدِمٍ

Amîn taddkkr jıwranı badi selm Mekke gözyaşı ki jırı akıttı. Neden müqelle min göz pınarından. Neye karıştırdın bım kana²⁹.”

Yukarıdaki örnekten hareketle eserdeki beyitlerin kelime veya kelime gruplarına ayırılıp mana açısından şerh edildiği görülmektedir. Kayacıġi'nin telif etmiş olduğu eserin bir şerhten ziyade tahte'l-lafz türünden bir tercümeden ötesi olmadığını belirtmek mümkün görünmektedir.

Osman Tevfik, *Şerh-i Kasîde-i Bürde Tercüme-i Mücmeli*

Hediye ile şerh yöntemi açısından farklılık gösteren bir diğer eser, Selanik Mahkeme-i İstinâf Başkâtibi Osman Tevfik tarafından H. 1300/M. 1882-83 senesinde kaleme alınan *Şerh-i Kasîde-i Bürde Tercüme-i Mücmeli*'dir. Osman

²⁷ Muhammed Kuzubaş, "Muhammed Fevzi'nin Miftâhu'n-Necât Adlı Eseri (Kasîde-i Bürde Tahmis ve Şerhi)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1/ 1, 2007, s. 156-192.

²⁸ Kayacıġi Süleyman Efendi, *Türkçe Kasîde-i Bürde Şerhi*, Esad Efendi Matbaası, İstanbul 1881-82.

²⁹ Kayacıġi Süleyman, a.g.e., s. 2.

Tevfik, eserin sebab-i telifi hakkında bilgi verirken Rusçuk eski müftüsü Mehmed Nûrî Efendi'nin meclisine devam ettiği sırada bir gece konunun İmam Bûsîrî'nin yazdığı *Kasîde-i Bürde*'ye geldiğini ifade eder. Daha sonra kendisi, Mehmed Nûrî Efendi'den zikredilen kasideyi öğretmesini rica eder. Bunun üzerine Mehmed Nûrî Efendi'nin olduğu mecliste haftada iki gece bahsi geçen kaside okutulmaya başlanır. Osman Tevfik, Ömer el-Harpûtî'nin kasideyi şerh ettiğini ve farklı kişiler tarafından da şerh edildiğini fakat şerhlerin çoğunun Arapça olması dolayısıyla herkes tarafından anlaşılamadığını belirtir. Her beytin müfredatını ve mahsulünü kısa bir şekilde Harpûtî'nin şerhinden alarak Türkçeye tercüme eder. Daha sonra bunların bir kitap haline getirilmesini gerekli görerek Arapçaya aşına olmayanların veya bir noktaya kadar aşına olup mefhum ve manasını anlamaya güç yetiremeyenlerin bu tarz bir kitaptan istifade edebileceğini dile getirir. Böyle hayırlı bir işin gerçekleşebilmesi için bazı kişilerin kendisini sevk ettiğini söyler. Fakat kendisi böyle bir işi yapmaya gücünün yetmeyeceğini düşünür. Bu düşüncesine rağmen Mehmed Nûrî Efendi'nin yapılacak hata ve yanlışları düzelteceğini vadetmesi üzerine şerhe başlar. Harpûtî'nin şerhinin bazı fıkralarını kısaca tercüme ettiğini ve *Harpûtî Tercüme-i Mücmeli* adını verdiğini hatta farklı kitaplardan alıntı yapılarak yerine uygun olan bazı sözleri dahi ilave ettiğini ifade eder³⁰.

Osman Tevfik, sebab-i teliften sonra İmam Bûsîrî'nin hayatı hakkında bilgiler aktarıp kasidenin özellikleri ve hangi hastalıklara şifa vesilesi olduğu hakkında bilgiler verir. Bunun yanı sıra kasidenin isimlendirilmesiyle alakalı olarak da "*Kasîde-i Bürde*", "*Kasîde-i Bürdiye*", "*Kasîde-i Büreyde*" gibi farklı kullanımların olduğunu zikreder. Kasidenin okunurken riayet edilmesi gereken dokuz şartının var olduğuna da dikkat çekerek bu şartları sırasıyla ifade eder. Ayrıca kasidenin nâzımı tarafından on fasıl olacak şekilde tertip edildiğini de belirtir³¹.

Osman Tevfik, eserinde öncelikle beyitteki kelimelerin veya harflerin gramer bilgileri hakkında bilgiler vererek anlamlarını açıklar. Ardından "mahsül-i beyt" başlığı altında şerh edilen beytin manasını toplu bir şekilde ifade eder. Bazı beyitlerin "mahsül-i beyt" başlığı altında yapılan şerhlerinin cümle halindeki açıklamaları bitirilmez. Kendisinden sonra gelen beytin "mahsül-i beyt" başlığı altında önceki beyit şerhinin tamamlanmayan cümlesi kaldığı yerden devam eder³².

Osman Tevfik, yazdığı şerhinde şu şerh yöntemini takip eder:

أَمْ هَبَّتْ الرِّيحُ مِنْ تَلْعَاءِ كَاطِمَةٍ

³⁰ Osman Tevfik, *Şerh-i Kasîde-i Bürde tercüme-i mücmeli*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1882-83, s. 2-3.

³¹ Osman Tevfik, a.g.e., s. 4-6.

³² Osman Tevfik, a.g.e., s. 8-9.

وَأَوْمَضَ الْبُرْقُ فِي الظُّلْمَاءِ مِنْ إِصْمٍ

هبت hubûbandır hubûb esmek ma'nâsınadır ki neşr murâd olunur. ریح ravhdendir zehâb ma'nâsına râyiha-i dâ' imeden nâşî rîh tesmiye olunmuşdur, rîhten murâd rîh-i sabâdur ki mecâzen evsâf u ahlâk-ı Nebî aleyhi's-selâm murâd olunur. من تلقاء hebbete müte'allıkdur, tilkâ'e cânib u cihet ma'nâsınadır. كاظمة Kâzime Medîne-i Münevvere nevverehallâhu te'âlâ ilâ yevmi'l-kiyâmeden bir isimdür, bu isim de ism-i fâ'ıldür, kazemendür gazabını teskîn etmek ma'nâsına gelir. Medîne-i Münevvere'ye Kâzime isnâdî النهار جرى denildiği misillü mecâz tarîkiyledür zirâ Medîne-i Münevvere'de gazabı teskîn yokdur belki ol mahall-i mübârek hâssiyeti onda sâkin olanların gazabını tabî'î teskîn eder. Ve bazı kilde Kâzime'den zikr-i 'âm irâde-i hâs tarîkiyle mecâzen ravza-i mutahhara-i Nebevî murâd olunur. البرق داو اوامض vâv yâ cem' içindir veyâhûd o ma'nâsınadır. امض imâddandır imâd leme'ân ve zuhûr ma'nâsınadır, berk-i sehâbdan zâhir olan nârdur ki leme'ân eder şimşek ta'bîr olunur. في الظلماء evmadaya müte'allıkdur; zulmâ' sıfatdur, mevsûfu mahzûfdur; leyletü'z-zulmâ' demekdür ki karanlık gece ma'nâsınadır ancak leyletü'z-zulmâdan bidâyet-i aşk murâd olunur, aşkın evveli mecâz ve isti'âredür. من اضم evmadaya müte'allıkdur; izam hemzenin kesri ve dâdın fethiyle Medîne-i Münevvere'ye karîb bir cebelin ismidir ki ekser-i evkâtta Fahr-ı Âlem sallâllâhu te'âlâ aleyhi ve sellem efendimizin iskân buyurdıkları mahaldir. Zikr-i mahall irâde-i hâl tarîkiyle 'alâ vechi'l-isti'âre nûr-ı Nebî aleyhi's-selâm murâd olunur.

Mahsûl-i Beyt: Medîne-i Münevvere cânibinden hubûb eden nesîm-i sabânın te'sîrinden mi? Yâhûd Ravza-i Mutahhara-i Cenâb-ı Risâlet-penâhi'den intişâr eden râyiha-i tayyibeyi istişmâm ettiğinden mi? Ve'l-hâsıl ma'sûk-ı hakîkinin kalbine ilkâ-yı sūrûr eden râyiha-i tayyibe-i ma'neviyesi eserinden midir? Yohsa leyle-i zulmâda Cebel-i Hirâ'dan berkin zuhûr ve leme'ânından mı ya'nî mahbûb u ma'sûk-ı hakîkî olan Nebî-i Zî-şân aleyhi's-salât ve's-selâm efendimiz nûr-ı nübüvveti bidâyet-i aşkında sana zuhûr ve leme'ân ettiğinden midir ki gözlerinden rîzân olan eşk-i sūrûrî demle karıştırıyorsun. Ve'l-hâsıl senin dem'ini demle mezc etmecliğin yâ cîrân-i Zî-selem'i zikrinden veyâhûd sûy-ı cânândan intişâr eden râyiha-i tayyibe-i ma'neviyeyi istişmâm ettiğinden veyâhûd bidâyet-i aşkında nûr-ı nübüvvetin zuhûr ve leme'ânındandır demek olur³³."

Hâfız Muhammed Ziyâüddin Türzkâde, *Gurretü'l-Münîre Şerhu Kevâkibi'l-Mudî'e Yâhûd Kasîde-i Bürde Şerhi*

3 Recep 1304/28 Mart 1887 yılında Hâfız Muhammed Ziyâüddin Türzkâde (ö.1304/1887'den sonra) tarafından yazılan *Gurretü'l-Münîre Şerh-i Kevâkibi'l-Mudî'e Yâhûd Kasîde-i Bürde Şerhi*, 19. yüzyılda kaleme alınmış Türkçe şerhlerden biridir. Türzkâde, eserinde insanlar nezdinde gizli fakat Hz. Peygamber katında bilinen derdini ve günahkâr halini ona arz etmek ve şefaate nail olmak ister. Dolayısıyla şerhini yazmadaki amacının kasideye naçizane bir hizmet ederek Hz. Peygamber'in huzuruna arz etmek olduğunu açıklar. Ardından kaleme almış olduğu şerhine "*Gurretü'l-Münîre Şerh-i Kevkebi'l-Mudî'e Yâhûd*

³³ Osman Tefvik, a.g.e., s. 8-9.

Kaside-i Bürde Şerhi" adını verdiğini dile getirir. Devamında ise İmam Bûsîrî'nin hayatı hakkında bilgi vererek kasideyi nasıl kaleme aldığını ifade eder. Kasidenin yazılış hikayesi zikredildikten sonra ise kasidenin faydaları hakkındaki menkıbeler aktarır. Kasidenin okunacağı esnada dikkat edilmesi gereken dokuz şart da zikreder³⁴.

Türkzâde, kasidenin isimlendirilmesiyle ilgili bilgiler de aktarır. İsimlendirme konusunda farklılıkların mevcut olduğunu belirterek "bür'e", "büreyde-bürîde" gibi isimlerin var olduğuna dikkat çeker. Türkzâde, Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) ve Kürdî'nin "bürde" ismini tercih ettiklerini ve "kaside-i büride/büreyde" şeklindeki isimlendirmenin açıkça yanlış olduğunu ifade eder³⁵.

Türkzâde'nin tercih etmiş olduğu şerh yöntemine baktığımızda öncelikle gramer ve irap hakkında bilgiler verildiği ardından beytin manasının toplu bir biçimde ifade edildiği görülmektedir. Türkzâde'nin şerhinde beyitteki kelime veya harflerin gramer yapıları, anlamları ve hangi bağlamda kullanıldığı açıklanmaktadır. Daha sonra "mahsül-i ma'nâ-yı beyt" başlığı altında beytin manası paragrafta düzenli bir şekilde ifade edildikten sonra diğer bir paragrafta "ya'nî" denilerek beytin şerhine yer verilmektedir.

Türkzâde'nin beyit şerhi şu şekildedir:

ام هبت الريح من تلقاء كاظمة

"واومض الرق في الظلماء من اضم"

"am hebt"deki "am"ın muttasıla olduğunu şârih Şeyhzâde aleyhi'r-rahme ihtiyâr ve

munkatî'a olduğunu dahi Mekkî Efendi merhûm beyân ve tercihen ihtiyâr etmiştir. "هبت" hûbûb, esmek ma'nâsına fi'l-i mâzîdir "الريح" ref'le "هبت" fi'linin fâ'ilidir "من تلقاء"deki "من" hurûf-ı cârreden olup "هبت" fi'line müte'allıktır "تلقاء" tânın kesriyle ve lâmin sükûnuyla cânib ve cihet ma'nâsına olarak câr me'a'l-mecrûrdur "كاظمة" Medfîne-i Münevvere'nin ismi olup izâfet bi-ma'na'l-lâm olarak "تلقاء" kelimesinin muzâfun ileyhidir ve ism-i fâ'ilidir "واومض"deki "واو" o ma'nâsına hurûf-ı âtifadandır. "واومض" leme'ân ma'nâsına îmâddan fi'l-i mâzîdir "البرق" sehâbdan zâhir olan nâr ma'nâsına olarak ref'le "واومض" fi'linin fâ'ilidir "في الظلماء"de "في" hurûf-ı cârreden olup "واومض" fi'line müte'allıktır "الظلماء" zıdd-ı nûr olan zulmetden "اظلم"nin mü'ennesi olup câr me'a'l-mecrûr olduktan sonra "برق" kelimesinden hâldir ki takdîrî "ليلة الظلماء"dir "واقعا في ليلة الظلماء"dir "واومض" fi'line müte'allıktır "اضم" kavli hemzenin kesriyle ve dâdın fethiyle Medfîne-i Münevvere'ye karîb bir vâdî yâhûd o mahallde bir cebelin ismi olup câr me'a'l-mecrûrdur!

Mahsül-i Ma'nâ-yı Beyt: Ey benim şahs-ı mücerredim olan derdli gönlüm! Gözlerinden yaş yerine kan akan gözyaşının sebab-i cereyânı Zî-Selem'de istirahat buyuran mahbûb u ma'sûkun ol şâh-ı asfiyâyı yâhûd orada geşt ü güzâr eden ahbâb-ı bâ-

³⁴ Muhammed Ziyâüddin Türkzâde, *Gurretü'l-münîre şerh-i kevkübü'l-mudi'e yâhud Kaside-i Bürde Şerhi*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1893-94, s. 2-10.

³⁵ Türkzâde, a.g.e., s. 12.

vefâyı tezekküründen mi? Yâhûd Medîne-i Münevvere cânib ü cihetinden hubûb eden rîh u bād-ı sabânın te'sîrinden mi? Yâhûd ravza-i tayyibe-i Hazret-i Fahrü'l-Âlemîn'den münteşir olan revâyih-i tayyibenin sâmi'a-res istişâmâmın olduğundan mı? Yâhûd İzam vâdîsi veyâ İzam dağından leyle-i zulmâda ya'nî karanlık gecede cebel-i Hirâ'dan berkin leme'ân u zuhûrundan mıdır?

Ya'nî muhibb-i hakîkî olan şahs-ı mücerredim! Senin yetîm gibi âh u enîn ve gece gündüz dâd u feryâd ve istimdâd eylediğin yâ cîrân-ı Zî-Selem'i tezekkür, yâ şâfi'ü'l-müznibinden intişâr eden râyiha-i tayyibe-i ma'neviyyeyi istişâmâm yâhûd bidâyet-i aşkının kalb-i müsevvedine resîde olup tenvîr u leme'ân eyleyen nûr-ı nübüvvetin zuhûr ve leme'ânından mıdır?³⁶

Âbidîn Paşa, *Terceme ve Şerh-i Kasîde-i Bürde*

Kasîde-i Bürde'ye 19. yüzyılda yazılan şerhlerden birisi de Âbidîn Paşa'nın (ö. 1906) kaleme almış olduğu hem şerh hem de tercümenin bir arada bulunduğu *Terceme ve Şerh-i Kasîde-i Bürde* isimli eseridir. Âbidîn Paşa, eserini 17 Kanûn-ı evvel 1305/29 Aralık 1889 tarihinde Ankara'da tamamlamıştır.

Âbidîn Paşa, şerhinin yazılma nedenini anlatırken Hz. Peygamber'in *Kasîde-i Bürde* ile vasf edilip övüldüğünü ve kasidenin okunmasıyla âşıkların kalplerinin hissiyatının başka bir mertebeye yükseldiğini ifade eder. Bu sebeple Âbidîn Paşa, Hz. Peygamber ve Hz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî gibi her zaman Allah'ın lütuflarına sığınarak bu kasidenin şerhine cesaret edip yazmaya başladığını belirtir. Sebeb-i teliften sonra İmâm Bûsîrî'nin hayatı hakkında bilgiler aktararak kasidenin yazılması olayını da anlatır. Ardından kasidenin ismi hakkında görüş farklılıklarının olduğunu bildirerek bazı kişilerce “bür'e” şeklinde, bazılarınca “bürde”, bazılarının da “bürdiyye” olarak isimlendirildiğini ifade eder. İnsanlar arasında “*Kasîde-i Büreyde*” şeklinde olan ismin yanlış olduğunu bunun yanında ulema arasında ise “bürde” şeklinde kabul gördüğünü belirtir.

Âbidîn Paşa, kaleme almış olduğu şerhinde *Kasîde-i Bürde*'nin hem şerhini hem tercümesini bir arada yapmıştır. Kasidenin beyti verildikten sonra öncelikle beytin tercümesi ifade edilmiş ardından ise şerhi yapılmıştır. Tercüme ve şerh yapıldıktan sonra “ma'nâ-yı elfâz” başlığı altında beyitte yer alan lafızlar parçalar halinde anlamları ile zikredilmiştir. Bazı beyitlerde bu lafızların manaları verilirken kelime veya harflerin gramer açısından açıklaması da verilmiştir. Âbidîn Paşa, bazı beyitlerin şerhini yaparken farklı şüirlerden iktibaslar getirmiştir³⁷.

Âbidîn Paşa'nın beyit şerhinde izlediği yöntem şu şekildedir:

أَمْ هَبَّتِ الرِّيحُ مِنْ بَلْقَاءِ كَاطِمَةٍ
وَأَوْمَضَ الْبُرْقُ فِي الظُّلْمَاءِ مِنْ اِضْمٍ

³⁶ Türzkâde, a.g.e., s. 16-17.

³⁷ Âbidîn Paşa, *Terceme ve Şerh-i Kasîde-i Bürde*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1906-07.

Tercüme: Yâhûd rûzgâr mı estî Medîne-i Münevvere tarafından, yâhûd leyle-i müzlimede Medîne'ye karîb İzam denilen cebel cihetinden şimşek mi çaktı?

Şerh: Ey mazhar-ı envâr-ı aşk olan muhibb-i Habîb-i Kibriyâ! Gözyaşını kan ile mezc ve icrâ eylediğin derûn-ı kalbden hâsıl olan yâd ve tezekkür-i cânân yoksa Medîne-i Münevvere cânibinden hubûb eden rûzgâr-ı revâyih-nisârdan mıdır ki o rûzgâr sa'âdet-i mâziyyeyi sana tezkîr ve ihtâr ve gözlerini eşk-bâr eyledi. Hem de senin şiddet-i aşkın yâd-ı dildâr, yâ o makâm-ı me'âlî-ittisâmdan hubûb eden rûzgâr gibi birkaç ân imtidâdı kâbil görünen bir sebab-i azîme muhtâc olmayup dârû's-selâm-ı mahbûba karîb olan cebel cihetinden leme'ân eden ve ân-ı vâhidde zâ'îl olan şimşek bile seni dumû'-ı dem-âlûd dökürtmeye kâfi, zîrâ sevda-zede bulunan bir kalbin hissiyâtı gayr-ı mütenâhidir. Bu muhabbette kalbin mânend-i kalb-i Hazret-i Ya'kûb nebî, râ'îha-i tayyibe-i Yûsuf ile mâlî olup Yûsuf'unu bulur ve gözün Cenâb-ı Hazret-i Mûsâ-yı Kelîm-âsâ Tûr-ı muhabbette tecellî-i Hakk ile nûr görür. Medîne-i Münevvere'den hubûb eden rûzgâr evsâf-ı celîle-i Fahr-ı Kâ'inât'tan ve berk-i cihân-ârâ nâm-ı nâm-i Muhammed Mustafâ aleyhi efdalü't-tehâyâ efendimizden isti'âreler olsa lâyük u sezâdır.

Ma'nâ-yı Elfâz: من تلقاء كاظمة ام هبت الريح yâhûd rûzgâr mı esdi Medîne-i Münevvere tarafından? واومض البرق yâhûd şimşek mi çaktı في الظلماء leyle-i müzlimede من اضم İzam ta'bir olunan cebel cânibinden? Zulmânın mevsûfu olan leyle mahzûftur³⁸.

Kastamonulu Hocazâde Mehmed b. Ali Senâî, *Kaydlı Kasîde-i Bürde*

Kastamonulu Hocazâde Mehmed b. Ali Senâî b. Ebîbekr b. Abdülbâkî (d. ??/?.-ö. ??/?) tarafından Bûsîrî'nin (ö. 696/1297?) *Kasîde-i Bürde'si* için kaleme alınan mensur Türkçe şerhlerden biridir. Eser 1313/1896 yılında İstanbul'da Matbaa-i Osmâniyye'de basılmıştır. Kısa bir şerh olarak kaleme alınan eser düzenleniş bakımından diğer eserlere göre farklılık gösterir. Kaynak beyitler müstakil cetvel içerisinde sayfanın ortasında ve her sayfada üç beyit yer alacak şekilde düzenlenmiştir. Beyitlerin şerhleri ise eserin kenarına müstakil bir cetvel içerisinde yazılmıştır. Cetvellerin dışında cetvelle aynı hizada ve tek satır şeklinde muhtelif *Kasîde-i Bürde* şerhlerinden yapılmış iktibaslar yer almaktadır. Şerh esnasında kaynak metnin beyitlerini meydana getiren kelimelere veya kelime gruplarının üzerine bazen harflerden oluşan semboller bazen de numaralar konulmuştur. Kelime veya kelime gruplarının üzerine konulan sayılarla söz konusu kısımların ifade ettiği anlamlar kaynak metnin yanına çizilen cetvelin içinde ilgili sayı tekrardan yazılarak kelime veya kelime grubunun anlamı Türkçe dile getirilmiştir. Harflerden meydana gelen semboller de en dış cetvelde tekrardan zikredilerek o kelime veya kelime grubuyla ilgili olan muhtelif şerhlerden yapılmış Arapça iktibaslara yer verilmiştir. Ayrıca kaynak metin beyitlerin satır üstüne veya altına kelimelerle ilgili gramer açıklamaları veya anlam açıklamaları aktarılmıştır³⁹.

³⁸ Âbidîn Paşa, a.g.e., s. 12-13.

³⁹ Kastamonulu Hocazâde Mehmed b. Ali Senâî, *Kaydlı Kasîde-i Bürde*, Matbaa-i Osmâniyye, İstanbul 1896.

Hocazâde Mehmed'in yaptığı şerh şu şekildedir:

امن تذکر جیران بذی سلم
مزجت دمعا جرى من مقلة بدم

(E min tezekkürî cîrânin) komşuları andığından mı (bi-zî Selemi) zî Selem dedikleri mekânda olan komşuları (mezecte) karıştırdın (dem'an) gözyaşını (cerâ) akdı (min mukletin) gözün akıyla karasından (bi-demi) kan ile karıştırdın⁴⁰."

Hocazâde Mehmed, eserinde kaynak metin beyitlerini kelimelere veya kelime gruplarına ayırır. Bu yönüyle başta Mehmed Hayrî'nin Hediyyesi olmak üzere diğer şerhlerle benzer özellik gösterir. Kelimelere veya kelime gruplarına ayrılan kaynak metinlerin direkt Türkçeye tercümesi yapılır. Hocazâde Mehmed, tercümeden sonra herhangi bir ekleme vs. yapmaz. Zikredilen eserde baştan sona bu yöntem kullanılır. Eserde bu yöntem kullanıldığı için de eseri şerh olarak nitelendirmekten ziyade tercüme olarak nitelendirmek daha doğru olacaktır.

Hasan Fehmî ibn Halîl ibn Mollâ Mustafâ Efendi, *Mecma 'u'l-Fezâil*

19. yüzyılda yazılan şerhlerden biri de Hasan Fehmî'nin (ö. 1923 sonrası) yazmış olduğu *Mecma 'u'l-Fezâ'il*'dir. Hasan Fehmî, eserinin kaleme alınma serüvenini anlatırken kendisinin bazı hastalıklara yakalandıktan sonra *Kasîde-i Bürde*'yi okuyarak zikredilen hastalık ve dertlerinden kurtulduğunu belirtmiştir. Kasidenin belagat ve fesahatinden, manasındaki inceliklerden ve yazılmış şerhlerdeki farklılıklardan etkilenerek bu eseri bir tuhfe olarak hazırlamaya karar vermiştir. Ardından Arapça bir şerh yazıp kitap halinde bastırmıştır. Fakat herkesin Arapça bilmemesinden ve böylelikle kasideyi tam anlayamamasından dolayı eserin Türkçeye tercüme edilmesi gerektiğini fark etmiştir. Bunun yanı sıra bazı arkadaşları da eserini Türkçeye tercüme etmesi gerektiğini söylemiştir. Bunun sonucunda Arapça olarak yazdığı şerhi Türkçeye tercüme ettiğini ve tercüme esnasında açıklanmasına ihtiyaç duyulmayan bazı kısımların çıkarıldığı ve açıklanması gereken kısımların ise tarihî kıssalarla zenginleştirildiğini dile getirmiştir⁴¹.

Hasan Fehmî, sebep-i telifin ardından kasidenin yazılma sürecini aktarmaya başlamıştır. Daha sonra kasidenin faziletlerini, farklı şârihler tarafından aktarılmış birkaç hikâye üzerinden dile getirmiştir. Bunun yanı sıra kasidenin isimlendirilmesiyle ilgili olarak "bür'e", "bürde" ve "büreyde" gibi kullanımların varlığından bahsetmiştir. İsimlendirme ile alakalı görüşlerin aktarılmasından sonra kasidenin okunacağı zaman dikkat edilmesi ve uyulması gereken şart ve kuralları açıklamıştır. Son olarak ise kasidenin on bölüme ayrıldığını ve bu bölümlerin konularının neler olduğunu sırasıyla aktarmıştır.

⁴⁰ Kastamonulu Hocazâde Mehmed, a.g.e., s. 2.

⁴¹ Hasan Fehmî, *Mecma 'u'l-Fezâ'il*, Mekteb-i Sanayi-i Osmânî Matbaası, İstanbul 1912.

Hasan Fehmî'nin yazdığı şerh oldukça geniş bir şerhtir. Şerh edilen bazı beyitlerin açıklaması birkaç sayfa sürmektedir. Şerh yapılırken ilk olarak "îzâh" başlığı altında beytin hem hadis, tefsir vs. gibi amaç ilimleri açısından hem de sarf, nahiv, belagat, mantık gibi araç ilimleri bakımından değerlendirmesini yapmıştır. "Hall-i terkîb" başlığı altında ise kelimelerin irap ve türlerine dair tahlillerde bulunmuştur. Ardından "mahsûl-i beyt" başlığı altında beytin açıklamasına yer vermiştir⁴².

Hasan Fehmî'nin izlediği şerh yöntemi şu şekildedir:

وَلَا تُطْعُ مِنْهُمَا حَصْمًا وَلَا حَكْمًا
فَأَنْتَ تَعْرِفُ كَيْدَ الْحَصْمِ وَالْحَكْمِ

Îzâh: bu beyt mâ-kablindeki icmâlî tefsîr ve onun üzerine ma'tûf olup lâzımü'l-ımtisâl bir emr-i mühim olduğuna mebnî makâm-ı te'kîdde îrâd olunmuştur. Ve mevzû'un bahs olan nefis ile şeytanını insâna ne sûretle hasm ve hakm olduklarının bilinmesi cihetinden kasîdenin ebyâtının en ziyâde su'ûbetli bir beytidir. Anun-çün ekser-i şârihler bu beyti îzâh ve beyânda tevakkuf ederek o ciheti meskûtun 'anh bırakmışlar ve bilinmesi ehemmi olan dekâyıka ta'arruz etmemişlerdir ... Bundan münfehim olduğuna göre nâzımın kavlindeki hasmen muhâsîmen ve hakemen dahi hâkemen ma'nâlarına olup minhümâ zamîrinin mürci'un ileyhleri olan nefis ve şeytânın hâllerini beyândır. Ve minhümâdaki min zâ'ide olup tahsîn-i lafz için gelmiştir, وَلَا تَطْعِمَا takdîrindedir, sen onlara itâ'at etme demektir ...

Hall-i Terkîb: velâ-tuti' itâ'atden nehy-i hâzır sîgası olup tahtındaki fâ'il zamîri müstetir-ile cümlesi yâ karîbine yâhûd ba'îdine ma'tûftur. Îzâhda tebe'an zikr olduğu vechle minhümâdaki min zâ'ide olup zamîri beyt-i sâbıkda mezkûr olan nefis ile şeytâna râci' ve nehy fi'linin mef'ûlüdür...

Mahsûl-i Beyt: Ey muhâtab! Sinin-i kadîmeden berü aduvv oldukları nass ile sâbit bulunan nefis ile şeytâna bâlâda zikrolunduğu vechle hasm ve hakm oldukları hâllerinde de itâ'at eyleme. Zirâ sen onların hasm ve hakm oldukları hâllerindeki keyd ü hîlelerini bilirsin. Zirâ kadîm düşmânın dost olmayacağı cümlece müselleme ve bedihîdir⁴³...

Hasan Fehmî'nin *Mecma'u'l-Fezâil* adlı eseri hakkında detaylı bilgi için Ferda Tokdemir'in yapmış olduğu çalışmaya bakılabilir⁴⁴.

Hacı Mehmed Sa'îd, *Kasîde-i Bür'e Şerhi*

Kasîde-i Bürde'ye yazılan şerhlerden bir diğeri de Hacı Mehmed Sa'îd Bey adında bir zatın kaleme almış olduğu şerhtir. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yazma Bağışlar 114'te kayıtlı rik'ayla yazılmış bir nüshası mevcuttur. Bu nüshanın sonunda yer alan bilgilere göre eser, müellif hattı bir nüshadır. Müellifin oğlu tarafından 24 Ağustos 1938 tarihinde Hacı Selîm Ağa

⁴² Hasan Fehmî, a.g.e.

⁴³ Hasan Fehmî, a.g.e., s. 71-73.

⁴⁴ Ferda Tokdemir, Erzurumlu Hasan Fehmi Efendi ve Kasîde-i Bürde'yi Şerh Yöntemi (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2017).

Kütüphanesi'ne bağışlanmıştır. Eserin mürekkebinin akmış olmasından dolayı bazı yerleri hiç okunamamaktadır⁴⁵.

Mehmed Sa'îd, eserin sebep-i telifi hakkında herhangi bir bilgiye yer vermemektedir. Eserin başında İmam Bûsîrî'nin hayatı hakkında bilgiler verdikten sonra kasidenin yazımına dair hikayeleri aktarır. Ardından kasidenin isimlendirilmesi ile alakalı olan farklı görüşleri dile getirir. Son olarak da kasidenin on fasla ayrıldığını ifade ederek bu fasılları başlıklarıyla beraber zikreder.

Hacı Mehmed Sa'îd, beyitleri teker teker şerh eder. Beyitleri şerh ederken ilk olarak kelimelerin irabını ve gramer açısından değerlendirmesini yapar. İrap ve gramer değerlendirmesini yaparken de ek bilgi ve açıklamalarda bulunur. Daha sonra "me'âl-i beyt" başlığı altında beytin anlamını ve mazmunlarını geniş bir şekilde açıklar. En nihayetinde ise belagat kuralları açısından beyti inceler.

Hacı Mehmed Sa'îd'in eserinde takip ettiği şerh yöntemi şu şekildedir:

فلا ترم بالمعاصي كسر شهوتها
ان الطعام يقوى شهوة النهم

فلا ترم fâ cezâ'ıyyedir, لا ترم râme yerümü revemenden nehy-i hâzırdır, fâ'ili tahtında müstemir entedir. Reveme taleb ma'nâsınadır ... نهم nûnun fethi ve hânun kesriyle kesret-i ekl u şurba harîs ma'nâsına sıfat-ı müşebbehtir ve bu mısra'da ma'nâ-yı hakikî sahil olduğu gibi irsâl-i mesel tarikiyle isti'âreten نهم ile murâd kabâyihe harîs olmaklıkda nefsi emmâre ve ta'âm ile murâd lezzât ve müştehiyât-ı nefsiyye olması sahihtir.

Me'âl-i Beyt: Nâzım-ı hazretin ebyât-ı sâbıkada nefsin vâdî-i me'âsi ve zünûba ve nâsıhın kurb-ı vakt ile inzârı ve azameti 'adem-i kabûlünü beyân ve nedâmetle ıslâh-ı nefsdan âciz olduğunu ityân ederek mürşid-i kâmil taleb eylediği ke'ennehu kendüsine mürşide hâcet yoktur nefsin me'âsi ile işbâ' eyle tâ ki ana gınâ hâsıl olsun. Ol vakt ârzûsunu kat' etmiş olursun, nefsi bir daha me'âsiye meyl ve rağbet eylemez ... ebyât-ı sâlife müfâdından sen nefsi emmârenin şerr u kabâ'ih ve fesâda havz ve inhimâkını bildinse anun ârzûsunun me'âsi ile kat' olunmasını taleb ve ümîd etme zîrâ me'âsi ta'âm menzilesindedür ta'âm ise ekûl kimsenin iştihâsına takviyet verir bu sûrette nefsi emmârenin ef'âl-i kabîhaya olan ârzûsuna kuvvet verir demektir. El-hâsıl mâsivâya ta'alluk Cenâb-ı Hakk te'âlâya bu'diyyet peydâ ve hubb-i dünyâyı teşdîd eyler. Bu da her bir hatî'enin menba'ından hubb-i dünyâdan tahlîs-i girîbân ancak tekâmîl-i sülûk eylemiş ve irşâda me'mûr olmuş dâmen-i 'âli-kadra teslîmiyyete mütevakkıftır. Bu beyitte sanâyi'-i bedî'iyeden lâ terem bi'l-me'âsi ile kesr-i şehvet beyninde mukâbele vardır⁴⁶."

SONUÇ

Kasîde-i Bürde şerhleri, yazıldıkları dönemin sosyal ve kültürel ihtiyaçlarına göre değişiklik gösterir. Bu bağlamda Mehmed Hayrî'nin de dönemin ihtiyacına uygun olarak mensur muhtasar bir şerh kaleme aldığı

⁴⁵ Mehmed Sa'îd, *Şerh-i Kasîde-i Bürde*, Yazma Bağışlar, 114: 1-461, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi.

⁴⁶ Mehmed Sa'îd, a.g.e., vr. 57-58.

söylenebilir. Yapılan diğer şerhlerden bazılarının da aynı şekilde mensur muhtasar olduğu görülmektedir. Beyitlerdeki kelimelerin açıklamalarını kısaca verilip “mefhûm-ı beyt” başlığı altında da bu açıklamaları düzenli cümleler haline getirildiği görülür. Gramatik kurallar, ek açıklamalar, kelimelerin sözlük anlamları gibi bilgilere yer verilmez. Fakat diğer eserlerin çoğunda beyitler; gramer, irap, belagat açısından da değerlendirilir.

Eser, genel olarak 19. yüzyılda yazılmış şerhlerin bazılarıyla benzerlik gösterirken bazı şerhlerden de ayrılır. Beyit şerhlerinin kısa olması açısından bazı şerhlerle benzerlik gösterse de gramer kurallarına dair bir bilginin verilmemesi noktasında söz konusu şerhlerden farklılık gösterir. Okuyucuların eserden daha iyi bir şekilde faydalanabilmesi için sade ve anlaşılır bir üslupla muhtasar şerh olarak kaleme alındığı görülür. Bunun yanı sıra insanların kasidenin fazilet ve sırlarından yararlanarak hangi hastalıklardan ve sıkıntılardan kurtulabileceğini öğrenebilmesi için eserde bu özelliklere de değinir.

Söz konusu şerhlerin belirli açılardan birbirinden farklılık göstermelerinin sebebi olarak eserlerin yazılma amacı dile getirilebilir. Buna binaen Arapça bilmeyenlerin kasideyi rahatça okuyup daha iyi anlamasını sağlamak amacıyla kaleme alınmış şerhlerde kasidenin anlamı ön plana çıkarılmaktadır. İlmî amaçla veya öğrencilere okutulması gayesiyle telif edilmiş şerhlerde ise anlamın yanı sıra irap, belagat ve kelime tahlili gibi incelemelerin varlığı dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra şârihin bilgi ve birikimine bağlı olarak şerhin hacmi değişkenlik göstermektedir. Şârihin ilgi alanına bağlı olarak şerhlerde bazı yönlerin ön plana çıkarıldığını söylemek mümkündür.

Yazılmış şerhlerin tamamında bir sebab-i telif kısmının olması önemli bir husustur. Bunun yanı sıra yine şerhlerin çoğunda İmam Bûsîrî'nin hayatı, kasidenin yazılma hikayesi, kasidenin fazileti, okunurken uyulması gereken kurallar, bölümlere ayrılması ve bu bölümlerin konularının zikredilmesi gibi konularda şârihler bilgiler vermektedir.

Şerhlerde genellikle beyitler birer birer ele alınıp şerh edilirken bazen de anlam birliğini sağlamak amacıyla iki veya daha fazla beyit bir arada şerh edilmektedir. Beyit şerhinden sonra “mahsûl-i beyt”, “mefhûm-ı beyt”, “me'âl-i beyt” ve mahsûl-i ma'nâ-yı beyt” gibi başlıklar altında şerh edilen beytin anlamı toplu bir şekilde verilmektedir. Sonuç olarak birbirine yakın zamanlarda hatta aynı yıllarda yazılmış olmalarına rağmen bahsi geçen şerhlerin belirli açılardan birbirinden farklılık göstermesi de zannımızca dikkate değerdir. Şerhler arasındaki benzerlik ve farklılıkları kısaca şöyle ifade edebiliriz:

Muhammed b. Feyzullâh'ın Şerh-i Kaside-i Bürde adlı şerhinde sebab-i telifin yer alması, İmam Bûsîrî'nin hayatı hakkında bilgiler verilmesi, kasidenin isimlendirilmesiyle ilgili farklı görüşlerin zikredilmesi ve okunma esnasında riayet edilmesi gereken kuralların aktarılması dolayısıyla söz konusu eserin Mehmed Hayrî'nin *Hediye'si* ile benzer yönlere sahip olduğunu söylemek

mümkündür. Beyit şerhinde kelimenin irabının ve tahlilinin yapılması, bununla beraber belagat açısından da değerlendirilmesi bakımından ise *Hediye* ile farklılık arz etmektedir. Bunun yanı sıra bazı beyitlerin şerhinde “mefhûm-ı beyt” başlığının yer almaması diğer bir farklı yön olarak kabul edilebilir.

el-Hâc Muhammed Fevzi'nin *Miftâhu'n-Necât* adlı eserinde beytin genel anlamının aktarılması yönünden *Hediye* ile benzerlik taşıdığını söylemek mümkündür. Eserde tahminin ön planda olması *Hediye* ile arasındaki fark olarak değerlendirilebilir.

Kayacığî Süleyman Efendi'nin *Türkçe Kasîde-i Bürde Şerhi* adlı eserinde beyitlerin kelime veya kelime gruplarına ayrılıp mana ağırlıklı şerh edilmiş olmasından dolayı Mehmed Hayrî'nin *Hediye*'siyle benzerlik taşımaktadır. *Hediye*'nin, kelime veya kelime gruplarının manalarının ifadesi esnasında daha geniş anlamların verilmesi ve ardından “mefhûm-ı beyt” ile verilen mananın topluca ifade edilmesi açılarından Kayacığî Süleyman Efendi'nin *Türkçe Kasîde-i Bürde Şerhi*'nden farklılık gösterdiği söylenilebilir. Kayacığî'nin telif etmiş olduğu eserin şerhten ziyade tahte'l-lafz türünden bir tercüme olarak dikkat çekmesi *Hediye* ile arasındaki diğer fark olarak zikretmek mümkündür.

Osman Tevfik'in *Şerh-i Kasîde-i Bürde Tercüme-i Mücmeli* ile Rusçuklu Mehmed Hayrî'nin *Türkçe Kasîde-i Bürde Şerhi Hediye* bazı beyitlere dair faziletlerin, sırların verildiği derkenar bilgileri açılarından benzerlik teşkil etmektedir. Sebeb-i telifin anlatılması, İmam Bûsîrî'nin hayatı ve kasidenin yazılma hikayesi hakkında bilgilerin verilmesi, ardından kasidenin isimlendirilmesiyle ilgili farklı görüşlerin zikredilmesi ve kıraat esnasında uyulması gereken kuralların dile getirilmesi yönlerinden de paralellik taşımaktadırlar. *Tercüme-i Mücmeli* beyit şerhi esnasında kelimelerin irap ve tahlilinin yapılması açısından ise *Hediye* ile farklılık arz etmektedir. Aynı yılda yazılmış iki farklı şerh olmalarına rağmen belirli yönlerden benzerlik, bazı yönlerden farklılık göstermektedirler.

Hâfız Muhammed Ziyâuddin Türközâde'nin *Gurretü'l-Münîre Şerhu Kevâkibi'l-Mudî'e Yâhûd Kasîde-i Bürde Şerhi* adlı eserinde sebeb-i telifin yer alması, İmam Bûsîrî'nin hayatı hakkında bilgiler verilerek kasidenin yazılma hikayesinin aktarılması, kasidenin okunma şartlarına ve faziletlerine işaret edilmesi gibi özelliklerle adı geçen şerh, Mehmed Hayrî'nin *Hediye*'siyle benzerlikler göstermektedir. “Mahsûl-i ma'nâ-yı beyt” başlığı altında şerh edilen beytin anlamının toplu bir biçimde ifade edilmesinden dolayı da *Hediye* ile bir diğer ortak yöne sahiptir. *Gurretü'l-Münîre Şerhu Kevâkibi'l-Mudî'e Yâhûd Kasîde-i Bürde Şerhi*'nde kelime ve lafızların irap ve tahlilinin yapılması ise *Hediye* ile farklılık olarak ifade edilebilecek unsurlardan biridir. Benzer şekilde “mahsûl-i ma'nâ-yı beyt” başlıklarının altında “ya'ni” denilerek öncesinde ifade edilen şerh, daha kısa bir vaziyette ve farklı bir biçimde tekrar dile getirilir. Bu

açından da Mehmed Hayrî'nin eseri ile farklılık arz ettiğini ifade etmek mümkündür.

Sebeb-i telifin belirtilmesi, İmam Bûsîrî'nin hayatı hakkında bilgiler aktarılması ve kasidenin isimlendirilmesiyle ilgili bilgilerin aktarılmasından dolayı Âbidîn Paşa'nın *Tercüme ve Şerh-i Kasîde-i Bürde'si* ile Ruşçuklu Mehmed Hayrî'nin *Türkçe Kasîde-i Bürde Şerhi Hediyye* benzerlik göstermektedir. Buna göre Âbidîn Paşa'nın şerhindeki “ma'nâ-yı elfâz” kısmı ile Mehmed Hayrî'nin şerhindeki kasidenin beytinden hemen sonraki ve “mefhûm-ı beyt” başlığından önceki kısım birbirine çok benzemektedir. Zira her iki kısımda da şârihler beyti kelime veya kelime gruplarına ayırır, ardından bu kelime veya kelime gruplarının tercümesini yapar. Âbidin Paşa bazı beyitlerde kelime veya harflerin tahliline yer verirken Mehmed Hayrî ise hiç yer vermez.

Hasan Fehmî'nin *Mecma'u'l-Fezâil* adlı eserinde sebeb-i telifin ifade edilmesi, İmam Bûsîrî'nin hayatı hakkında bilgiler verilerek kasidenin yazılma hikayesinin aktarılması ve kıraat şartlarından bahsedilmesi Mehmed Hayrî'nin *Hediyye* adlı şerhi ile benzer yönlerden birkaçıdır. *Mecma'u'l-Fezâil*'de “hall-i terkîb” başlığı altında kelime tahliline yer verildiğinden dolayı *Hediyye* ile farklılık arz ettiği söylenebilir. “Îzâh” başlığı altında da farklı açılardan tahlillerin yapılması da bir diğer farklılık göstergesidir. *Mecma'u'l-Fezâil*'de “mahsûl-i beyt” başlığı altında beytin genel anlamının aktarılmasından dolayı eserin *Hediyye* ile benzer bir yöne sahip olduğu ifade edilebilir.

Mehmed Sa'îd'in *Kasîde-i Bür'e Şerhi* adlı eseri ile Mehmed Hayrî'nin *Türkçe Kasîde-i Bürde Şerhi Hediyye* şerh yöntemleri bakımından farklılık arz etmektedir. Mehmed Sa'îd, beyitlerin kelime, irap ve belagat açısından şerhini yaparken Mehmed Hayrî, irap ve belagat açısından herhangi bir şerh yapmamaktadır. Her iki eser beyitlerin manasının toplu olarak ifade edilmesi açısından ise paralellik göstermektedir. *Hediyye*'de “mefhûm-ı beyt”, Hacı Mehmed Sa'îd'in şerhinde “me'âl-i beyt” gibi farklı başlıklar altında aktarılan beyitlerin şerhlerinin her iki eserde de benzer şekilde kurallı cümleler halinde okuyucuya sunulduğunu söylemek mümkündür. Her iki eserde de derkenarda yazılar bulunmaktadır. Mehmed Sa'îd'in şerhi müsvedde nüsha olduğu için derkenarlarda şerhi açıklayıcı bilgiler, eksik bırakılan veya unutulmuş cümleler bulunmaktadır. Mehmed Hayrî'nin şerhindeki haşiyelerde ise kaside beyitlerinin hangi hastalıklara şifa vesilesi olduğu veya hangi durumlarda kullanıldığı takdirde fayda sağlayacağı gibi konular hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu yönleriyle de eserlerin birbirinden farklılık arz ettiğini ifade etmek mümkündür.

KAYNAKÇA

Âbidin Paşa, *Terceme ve Şerh-i Kasîde-i Bürde*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1906-07.

AYÇİÇEĞİ, Bünyamin, “Bûsîrî (ö. 696/1297?)'nin Kasidetü'l-Bürde'sinin Diyarbakırlı Mehmed Said Paşa (ö. 1308/1892) tarafından yapılan mensur ve manzum tercümesi”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 15, 2015, s. 27-102.

AYÇİÇEĞİ, Bünyamin, *Necîb Efendi'nin Kasîde-i Bürde Şerhi Muhtasar Tevessül inceleme-Tevessül'le karşılaştırma-metin*, DBY Yayınları, İstanbul 2020.

GÜLER, Ömer Said, *Kıl şefâat yâ Resûlallâh Hudâ affeylesin Osmanlı'nın Bürde şerhleri I*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2022.

FEHMÎ, Hasan, *Mecma'u'l-Fezâ'il*, Mekteb-i Sanayi-i Osmânî Matbaası, İstanbul 1912.

HAYRÎ, Rusçuklu Mehmed, *Türkçe Kasîde-i Bürde Şerhi Hediye*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1881-82.

İMAMOĞLU, Fatma, “Kemâlpâşazâde, Şemseddin Sivâsî, Abdurrahîm Karahisârî, Esâsî ve Le'âlî'ye ait manzum Kasîde-i Bürde tercümelerinin karşılaştırılarak incelenmesi”, *International Journal of Filologia* 4, Aralık 2020, s. 90-123.

İPEK, Muhammed Resul, *Rusçuklu Mehmed Hayrî'nin Türkçe Kasîde-i Bürde Şerhi "Hediye" (inceleme-metin-dizin)*, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırklareli 2021.

KAHRAMAN, Bahattin, “Le'âlî ve Abdurrahîm Karahisârî'nin manzum Kasîde-i Bürde tercümeleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 4, Aralık 1997, s. 57-106.

KASTAMONULU HOCAZÂDE MEHMED b. Ali Senâî, *Kaydlı Kasîde-i Bürde*, Matbaa-i Osmânîye, İstanbul 1896.

KAYACIĞI, Süleyman Efendi, *Türkçe Kasîde-i Bürde şerhi*, Esad Efendi Matbaası, İstanbul 1881-82.

KESKİNSOY, Haşim, *Mekki ve Nahîfî'nin Kasîde-i Bürde tahmisleri (tenkilî metin-inceleme)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş 2011.

KILIÇ, Atabey, “Dağılımş incileri toplamak: şerh tasnifi denemesi”. *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klasik Edebiyat Sempozyumu*. Haz. Muhammet Nur Doğan, Muammer Erol, Muhammet Yelten, Şeyma Güngör, Zeynep Karahan Uslu, 1: s. 363-369. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

SA'İD, Mehmed, *Şerh-i Kasîde-i Bürde*, Yazma Bağışlar, 114: 1-461, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi.

FEVZÎ, Muhammed, *Miftâhu'n-necât fî teslîsî'l-lugât ve tahmîsî'l-Kasîdeti'l-Bürüdeti li-medhi seyidi's-sâdât*, el-Hac Muharrem Efendi Matbaası, İstanbul 1867-68.

MUHAMMED b. Feyzullâh, *Şerh-i Kasîde-i Bürde*, Pertev Paşa, 246: 1b-124b. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi.

ŞAHİN, Ebubekir Sıddık, *Kasîde-i Bürde'nin Türkçe şerh ve tercümeleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1997.

TEVFİK, Osman, *Şerh-i Kaside-i Bürde tercüme-i mücmeli*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1882-83.

YAZAR, Sadık, *Anadolu sahası klâsik Türk edebiyatında tercüme ve şerh geleneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2011.

Ziyâüddin Türközâde, Muhammed, *Gurretü'l-münire şerh-i kevkübü'l-mudi'e yâhüd Kaside-i Bürde şerhi*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1893-94.